

УДК 82-343+398.2]:82.091(=112.2)

Лідія Гайдученко
(Київ)

ДВОХСОТЛІТНІ ДОСЯГНЕННЯ КАЗКОЗНАВСТВА В НІМЕЦЬКІЙ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ КАЗКИ»

У статті висвітлено основні передумови та процес написання німецької «Енциклопедії казки», до видання якої залучено провідних фахівців з дослідження казки й усних народних наративів з усього світу. Особливу увагу приділено структурі, принципам, досягненням та підходам, утіленим у цій масштабній праці.

Ключові слова: народні наративи, «Енциклопедія казки», фольклористика.

В статье освещаются основные предпосылки и процесс написания немецкой «Энциклопедии сказки», для издания которой привлечены ведущие специалисты по исследованию сказки и устных народных нарративов со всего мира. Особое внимание обращается на структуру, принципы, достижения и подходы, воплощенные в этой масштабной работе.

Ключевые слова: народные нарративы, «Энциклопедия сказки», фольклористика.

*The article deals with the main preconditions and the process of writing of the German **Encyclopedia of Tales**, which involved prominent researchers in the sphere of fairy tales and folk oral tales from all over the world. The attention in the article is also paid to the structure, main principles, achievements and approaches, which are realized in this voluminous issue.*

Keywords: folk oral tales, **Encyclopedia of Tales**, folklore studies.

У сучасних фольклористичних дослідженнях дедалі активніше застосовують узагальнюючі підходи, що виявляється передусім у залученні до вивчення значної кількості різноманітного за жанровою та етнічною належністю фольклорного матеріалу. Завдяки тому, що у фольклористиці вже напрацьовано неабияку теоретичну базу, звернення до таких узагальнюючих підходів дозволяє науковцям поглиблювати напрацьовані знання, перевіряти запропоновані гіпотези, фіксувати певні закономірності у функціонуванні тих чи інших фольклорних текстів. У зв'язку з домінуванням у сучасних гуманітарних науках міждисциплінарних досліджень фахівці з усної народної творчості мають змогу не лише обґрунтовувати свої підходи на основі здобутків у фольклористиці й найближчих до неї лінгвістиці та літературознавстві, але й залучати для роботи досягнення інших гуманітарних наук. Одним із чи не найбільш удалих прикладів застосування таких узагальнюючих міждисциплінарних підходів у сучасній фольклористиці став проект під офіційною назвою «Енциклопедія казки. Довідник з історичного та порівняльного дослідження народних оповідей» (оригінальна німецька назва праці – «Enzyklopädie des Märchens.

Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung») або скорочено «Енциклопедія казки» («Enzyklopädie des Märchens»).

Ідею такого видання сформулював ще в 1960-х роках один із провідних дослідників старовини й народних оповідей того часу Курт Ранке (1908–1985). Однак через співпрацю із Третім Рейхом про його внесок у створення цього видання тривалий час не згадувалося. Таким чином, «Енциклопедія казки» виникла з невеликого двотомного ще довоєнного видання «Довідник з німецької казки» [3], що побачило світ у 1934–1940 роках. Курт Ранке – один з найкращих учнів відомого Вальтера Андерсона, який був науковим керівником його дисертації, присвяченої аналізу казкового сюжету про двох братів (ATU 303), написаної в класичних традиціях історико-географічного методу [4, р. 803]. Однак, маючи на меті відмежуватися від пануючих тоді в Третньому Рейху політично заангажованих впливів на розпочатий проект, Курт Ранке вирішив обмежитися в довіднику викладом лише того, як саме казки розумілися серед пересічних німців, що саме викликало особливу любов до тих чи інших казкових сюжетів, тобто висвітлити проблеми рецепції та трансмісії казок. Водночас зі

зміною історичних реалій ця ідея залишилася актуальною також і в ході розробки концепції багатотомної праці «Енциклопедія казки».

Уже в повоєнні часи визріла необхідність створення масштабного видання, присвяченого народним казкам та оповідям, яке б відтворило напрацьовані протягом останніх двохсот років знання про казку, не знало національної чи етнічної належності, а також не обмежувалося лише хаотичним переліком казкових тем, мотивів та героїв. Для того, щоб цей задум утілювався в життя, а якщо точніше, то в певне видання, розпочалася активна підготовка. По-перше, створено великий архів текстів, на матеріалі яких мали проводитися дослідження. По-друге, визначено основні джерела для майбутнього довідника, а також додаткова література, яка могла бути корисна в систематизації знань про казку.

Свою роботу над «Енциклопедією казки» науковці розпочали наприкінці 1950-х років у невеликому місті Геттінгені в Центральній Німеччині, де майже п'яту частину населення традиційно складають студенти. Спочатку видання здійснювалося за підтримки стипендіального фонду «Volkswagenwerk» («Фольксвагенверк»), який з 1962 року охоче спонсорує проведення досліджень у всіх галузях знань. Уже згодом – у 1980 році – «Енциклопедію казки» взяла під свою опіку Академія наук у м. Геттінгені, і тепер вона існує як великий довготривалий міжнародний проект під керівництвом німецьких фольклористів.

Разом з початком роботи над славновісним виданням у науковому світі відбулися ще дві події, які безпосередньо були пов'язані з німецьким проектом у галузі казкознавства і про які слід принагідно згадати. Першою подією стало заснування 1958 року періодичного журналу «Fabula» («Фабула») [1]. Це видання об'єднало навколо себе фахівців з народних наративів, які займалися спільними проблемами, що їх мала в повному обсязі висвітлити «Енциклопедія казки», перші томи якої лише починали виходити з-під пера науковців. Саме завдяки заснуванню цього наукового журналу вдалося встановити контакти з провідними науковцями-казкознавцями, які в подальшому могли бути залучені до співпраці над довід-

ником. Окрім того, публікації в журналі давали змогу відстежувати актуальні проблеми казкознавства, над вирішенням яких працювали науковці з різних куточків світу. Нині журнал є багатомовним виданням і відоміший за назвою «Zeitschrift für Erzählforschung. Journal of Folklore Studies. Revue d'Etudes sur le Conte Populaire» («Журнал з дослідження усних оповідей») [1]. Він видається щомісяць у тому самому видавництві в Берліні, що й відома «Енциклопедія казки».

Наступною подією, яка безпосередньо вплинула на створення такого ґрунтовного видання з казкознавства, як «Енциклопедія казки», стало заснування 1959 року Міжнародного товариства з дослідження усних оповідей (*International Society for Folk Narrative Research*, скорочено – *ISFNR*). У заснуванні Товариства активну участь брала відома хорватська дослідниця фольклору Майя Бошкович-Стуллі та вже згадуваний Курт Ранке [4, р. 137]. Товариство позиціонує себе як об'єднання міжнародних фахівців з усних оповідей, популярної літератури, фольклору та інших суміжних галузей знань. У статуті зафіксовано, що основна мета полягає в стимулюванні наукових розвідок у галузі вивчення усних оповідей, а також у підтримці контактів між науковцями та обміні поглядами серед його членів [5]. Першим президентом Товариства став німецький фольклорист Курт Ранке. Зважаючи на вимоги часу, нещодавно науковці Товариства внесли зміни до свого статуту, указавши, що основна мета полягає у вивченні будь-яких оповідей як центральної категорії людської комунікації. Починаючи з 2009 року, Товариство очолює один з авторів «Енциклопедії казки» – німець Ульріх Марцольф. Понад 700 науковців з 80 країн світу є постійними його членами. Кожні п'ять років члени Товариства збираються на конгрес, де мають змогу обмінятися напрацьованими ідеями. Саме ці з'їзди допомогли свого часу налагодити та підтримувати контакти з провідними науковцями світу в галузі казкознавства, які долучилися до створення «Енциклопедії казки» і стали авторами окремих її статей.

Лише після завершення збирання матеріалів для майбутнього грандіозного дослідження й налагодження контактів із провідними казкознавцями світу до «Ен-

циклопедії казки» почати писати статті. Найпершою в цьому масштабному виданні стала стаття про знаменитого фінського казкознавця А. Аарне, автора відомого покажчика казкових сюжетів Аарне – Томпсона, написана в далекому 1975 році. Варто принагідно зазначити, що матеріал «Енциклопедії казки» повністю відповідає систематизованому А. Аарне та С. Томпсоном покажчику сюжетів народної казки [5], відомому в наукових колах за абrevіатурами *AaTh* та *ATU*. Перший том видання побачив світ 1977 року. У 2004 році було видано 11-й том праці, на сьогодні надруковано вже 13-й том «Енциклопедії казки», а також другу книгу 14-го тому. Томи виходили у світ переважно у двох, а подекуди – навіть у трьох книгах, обсягом понад 700 сторінок кожний. Передбачається, що повний обсяг видання складатиме 14 томів. Останній том цього масштабного довідника присвячено історичному й порівняльному дослідженню казок.

«Енциклопедія казки» позиціонується як академічне видання, яке відтворює результати майже двохсотлітньої роботи науковців усього світу в галузі народної казки минулого та сучасного. Про масштабність цього видання свідчать також інші цифри. «Енциклопедія казки» містить загалом 3800 статей, поданих в алфавітному порядку, написаних майже 800 авторами з понад 60 країн світу. Таким чином, «Енциклопедія казки» є вдалим прикладом міжнародної співпраці науковців-фольклористів, об'єднаних спільною метою – вивчити, зберегти та передати нащадкам казки й народні нарativi різних народів світу.

Головним редактором «Енциклопедії казки» з 1982 року є відомий німецький фольклорист, дослідник сучасних німецьких народних пісень та прозових оповідей, лауреат Премії братів Грім (2004) та Європейської премії з дослідження казки (2010) Рольф Вільгельм Бредніх (1935 р. н.). Як фольклорист Р. В. Бредніх починав із жіночої теми в німецькому фольклорі: він вивчав образ жінки у творах усної народної творчості. Знаний на сьогодні фольклорист тривалий час працював у Німецькому архіві народних пісень, викладав у Геттінгенському університеті. Нині Р. В. Бредніх відоміший саме як головний редактор уславленої

«Енциклопедії казки» та один зі збирачів сучасного фольклору. Його перша книга сучасних народних оповідей під дивовижною назвою «Паук на пальмі» була видана більш ніж півмільйонним накладом і перекладена десятками мов світу. Ця антологія сучасних нарativeв стала свого часу справжнім бестселером, а її автор отримав численну кількість листів від дописувачів із власними історіями. Тому згодом Р. В. Бредніх видав продовження зібрань сучасних народних оповідей під не менш загадковими назвами «Миша в лайнері», «Курка з гіпсом на нозі. Найновіші казкові історії сьогодення» та ін. На сьогодні автором укладено вже п'ять збірок сучасного німецького фольклору, кожна з яких отримує захоплені відгуки читачів і містить цінний матеріал для майбутніх наукових досліджень.

В основу створення «Енциклопедії казки» покладено спробу порівняти всі зібрані нарativeви різних народів і виявити соціальні, історичні, психологічні та релігійні передумови їхніх розбіжностей. У довіднику зібрано усні й літературні форми народних оповідей переважно народів Європи, а також тих етносів, культури яких мали вплив на європейський фольклор, зокрема, середземноморського та азійського культурних просторів. Водночас у відповідних статтях «Енциклопедії казки» досліджено нарativeви, які належать неписьменним до цього часу народам. Окрім того, у виданні вивчено шляхи передачі нарativeв та окремих мотивів через літературні джерела, зокрема через історичні й релігійні книги, зібрання легенд і переказів. Іншим важливим підходом, утіленим в «Енциклопедії казки», стало виявлення кореляцій у фольклорних текстах, які транслювалися усно, та їхніх фіксацій у друкованих виданнях, що дозволило дійти висновків про взаємовпливи письмової й усної трансмісії тексту. Завдяки таким різноплановим дослідженням «Енциклопедія казки» може бути корисна для філологів, літературознавців, етнологів, теологів, психологів, педагогів, мистецтвознавців, журналістів. У виданні висвітлено сучасний стан дослідження відповідних проблем казкознавства й акцентовано на маловивчених питаннях, що має стимулювати нові розвідки на матеріалі народних нарativeв. Команда авторів, видавців та редакторів

цієї ґрунтовної праці прагне вміщувати до неї всеохоплюючі, доступні за викладом статті, які могли б зацікавити якомога ширше коло тих, хто не належить до когорти професіональних дослідників народної прози.

Водночас у довіднику висвітлено теоретичні питання казкознавства – проблеми жанрів, структури та стилю казок, а також легенд, шванків, оповідей тощо; уміщено короткі відомості про історію розвитку жанрів народних нарративів; досліджено основні казкові мотиви; охарактеризовано казкових героїв, їхні найтиповіші вчинки, розповсюджені казкові символи, найвідоміші чарівні предмети; викладено біографічні відомості про дослідників, збирачів та авторів найвагоміших праць; проаналізовано найґрунтовніші наукові розвідки в галузі казкознавства, що їх було опубліковано в різних куточках світу. Крім того, у виданні згадано також відомі збірки казок, найкращі їхні екранізації, подано рецепції казок представниками окремих етносів, соціальних або вікових груп, особливості розповіді казок у певні епохи в конкретних регіонах, поширені варіанти казок, їхні літературні обробки письменниками тощо.

Особливу увагу в «Енциклопедії казки» приділено національному аспекту в дослідженні казок. Так, автори прагнуть, щоб у виданні були висвітлені казки й оповіді багатьох етносів світу: від Далекого Сходу до Європи та Америки, від Гренландії і Канади до Африки й Австралії. Ці фольклорні твори розглянуто з погляду їх впливу на казки Європи чи кореляцій з ними. Здебільшого науковці – вихідці з відповідних країн – готують статті до «Енциклопедії казки», у яких намагаються фахово й неупереджено викласти історію розвитку жанру казки у своїй країні чи регіоні, а також зупинитися на найбільш авторитетних дослідженнях, проведених на матеріалі народних оповідей ученими цієї країни, сформулювати перспективні напрями для майбутніх досліджень.

Друкується «Енциклопедія казки» в німецькому видавництві наукової літератури «Walter de Gruyter» («Вальтер де Гройтер»). Нині видання довідника здійснюється за підтримки Академії наук у м. Геттінгені та Геттінгенського університету й практично повністю фінан-

сується державою. У зв'язку з тим, що наклад кожного тому складає не більше 2600 примірників, то придбати її можуть лише великі бібліотеки.

Кожний том «Енциклопедії казки» починається, як і ведеться для видань такого штибу, вступною роз'яснювальною статтею про те, як користуватися довідником, зокрема, міститься інформація про принципи написання та транслітерації понять, яким присвячені статті енциклопедії, уживані скорочення й аббревіатури, а також особливості наведення бібліографічних джерел наприкінці кожної зі статей, оформлення посилань і цитат. До кожного тому подано повний список використаних у праці скорочень та аббревіатур в алфавітному порядку, а також список скорочень довідкової літератури й основних покажчиків казкових сюжетів і мотивів.

Усі статті в «Енциклопедії казки» мають однакову структуру: заголовок – поняття, якому присвячено статтю, його можливі варіанти, уживане скорочення, подане переважно за першою літерою. Безпосередньо стаття містить інформацію про етимологію поняття, його дефініцію, де воно було вперше зафіксовано, де згадується, з якими ще поняттями пов'язано. Більші за обсягом статті після заголовка мають також короткий план викладу матеріалу, поділений на певні пункти. Обов'язковою складовою всіх статей довідника є формування розгалуженої системи посилань на вже висвітлені в «Енциклопедії казки» поняття, між якими можна встановити певні кореляції. Крім того, кожна стаття має численні точні посилання на використані для її написання бібліографічні джерела із зазначенням року видання та сторінки. У списку літератури наявна значна кількість видань не лише німецькою та англійською мовами, але й іншими, з обов'язковою транслітерацією прізвища автора і назви відповідної книги, а також точним перекладом німецькою мовою назви праці. Список використаних джерел подано меншим шрифтом до кожної статті довідника. Наприкінці статті зазначено прізвище та ім'я її автора, а також місто, де він проживає. Загалом статті «Енциклопедії казки» мають компілятивний характер, у них із зазначенням чітких численних посилань подано основні напрацювання найвідомі-

ших науковців з порушеної в заголовку статті проблематики.

Низка статей довідника присвячена окремим країнам в аспекті розвитку в них народної творчості. Так, у статті про Судан подано етимологію назви африканської країни, інформацію про її розташування, стислу історичну довідку та ті мови, які поширені на її території. Основну увагу в статті зосереджено, як того і вимагає проблематика видання, на характеристиці усної народної творчості (зокрема, усних наративів етносів, які населяли і продовжують населяти цю країну), основних темах і мотивах усних народних оповідей; зафіксовано взаємозв'язки місцевих народних оповідей з народними наративами інших, переважно сусідніх, країн. Значна частина статті присвячена висвітленню проведених досліджень на матеріалі місцевих усних оповідей. Передусім проаналізовано повноту та глибину наявних наукових розвідок, їхній зв'язок з іншими науковими працями; виділено проблеми, які залишилися недостатньо вивченими й потребують подальших досліджень. Окрім того, у статті згадано установи, які безпосередньо пов'язані зі збереженням, вивченням та популяризацією усних наративів, а саме: місцеві архіви, музеї, бібліотеки.

Упродовж понад тридцяти років «Енциклопедію казки» створюють на старій віллі в м. Геттінгені [6, С. 6], де довгими зимовими вечорами не одне покоління ма-

лечі, захопленої чарами казки, услухалося в дивовижні розповіді, у яких добро і справедливість завжди перемагають зло та підступність. Нині, зібравшись у цьому затишному місці, науковці, оперуючи понад півмільйонною колекцією казок, легенд, розповідей та сюжетів з усього світу, висновують із нього все, що народні наративи мають передати нащадкам, і в доступній формі викладають широкому загалу читачів, серед яких, як вони сподіваються, будуть представники не одного покоління тих, хто прагне знати про казку все найцікавіше, найактуальніше, найдивовижніше.

Література

1. Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung. Journal of Folktale Studies. Revue d'Etudes sur le Conte Populaire [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://de.wikipedia.org/wiki/Fabula>.
2. International Society for Folk Narrative Research [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.isfnr.org/index2.html>.
3. Mackensen L. Handbuch des deutschen Märchens. – München, 1934–1940. – Bd. 2.
4. The Greenwood Encyclopedia of Folktales and Fairy Tales / ed. by D. Haase. – Westport ; Connecticut ; London : Greenwood Press, 2008. – Vol. 1–3. – 1203 p.
5. Uther H.-J. The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. – Helsinki, 2004. – Parts I–III.
6. Was die Zwerge nicht wussten // Zeit. – 2005. – N 52. – S. 6.

SUMMARY

The article deals with the main preconditions and the process of writing of the German *Encyclopedia of Tales*, which involved prominent researchers in the sphere of fairy tales and folk oral tales from all over the world. The attention in the article is also paid to the structure, main principles, achievements and approaches, which are realized in this voluminous issue.

Till the present day, the modern folkloristics has succeeded in acquiring a huge amount of scientific material concerning folklore in general and fairy tales in particular. It has first of all to do with the genre regularities, national peculiarities of folkloric texts, functional characteristics of fairytales, division according to plots, etc.

One of the most significant achievements of the theoretical folk lore studies was the introduction of the Aarne–Thompson tale type index, which classifies the most widespread motifs in the folk tales and is recognized and appreciated all over the world.

In order to generalize the acquirements, classify them, distinguish the most weighty achievements and turn attention to the present problems waiting for the investigators, there has been initiated the compilation of the German edition *Encyclopedia of Tales. A Reference Book on Historical and Comparative Study of Folk Tales*. The very idea of such a publication appeared as far back as before World War II; however, it was realized only in the post-war period in Göttingen.

There were some important prerequisites that have precipitated compilation and work on the *Encyclopedia of Tales*. The first one was the establishment of the scientific journal *Fabula*, to which the leading researchers of folk tales have contributed their scientific papers. The second one was the foundation of the International Society for Folk Narrative Research, ISFNR, in 1959. It united the experts in the field of folklore research.

The earliest studies within the *Encyclopedia of Tales* project were undertaken in the late 1970s. Today the last, 13th, volume of this edition has appeared. There must be 14 volumes in total in the *Encyclopedia of Tales*; the last one is being edited and expected to be an index of all keywords which are mentioned in the research. The *Encyclopedia of Tales* contains about 3900 articles in alphabetic order written by almost 800 researchers from over 60 countries of the world. The reference book focuses not only on folk tale as a genre unit of folklore, but also on the all folk narratives, such as legends, narrations and tales, as well as on all the issues connected to them throughout the history of mankind. They embrace a wide range of questions: from analyzing the appearance of a specific plot in folk tales of an ethnic group and its transformation within the folk tales of other ethnic groups – up to consideration of a degree of the plot's interpretation in the ancient and modern scientific investigations, and even including the examination of its most renowned and felicitous realizations in the cinema, literature and arts. The topicality of the raised questions in the modern folklore studies is also taking into account by the contributors of the encyclopedia, seeing the modern level of development of this branch of knowledge.

The *Encyclopedia of Tales* is a huge depository of knowledge accumulated over the last two hundred years of modern folk tale studies in both comparative and historical aspects.

Keywords: folk oral tales, *Encyclopedia of Tales*, folklore studies.